

<https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-70-03>
УДК 930.2:027.1:27-722.5]:[028.4:82-3](477)«175/181»

Людмила Посохова

докторка історичних наук, професорка

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: lposokhova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3338-1949>

БЕЛЕТРИСТИКА В ПРИВАТНИХ БІБЛІОТЕКАХ ДУХОВЕНСТВА УКРАЇНСЬКИХ ЄПАРХІЙ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII — ПОЧАТОК XIX СТ.)

Мета статті — виявити та проаналізувати сукупність художніх творів доби Просвітництва, що перебували в приватних бібліотеках духовенства Гетьманщини та Слобожанщини другої половини XVIII — початку XIX ст. Цей сегмент виступає маркером специфіки інтелектуально-культурних смаків українського духовенства та вказує на важливі зміни культури читання. У фокусі дослідження реєстри 16 приватних книжкових зібрань духовенства. Їх відбір зумовлений схожими траєкторіями життя їхніх власників (навчання в «латинських школах», учительовання, служіння в різних куточках Гетьманщини або Слобожанщини). В основу дослідження покладені методологічні принципи інтелектуальної й культурної історії, зорієнтовані на підходи французької історіографії вивчення

Як цитувати: Посохова Л. Белетристика в приватних бібліотеках духовенства українських єпархій (друга половина XVIII — початок XIX ст.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2026. Вип. 70. С. 46–68. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-70-03>

How to cite: Posokhova L. Belles-Lettres in the Private Libraries of the Clergy of the Ukrainian Eparchies (Second Half of the Eighteenth to Early Nineteenth Centuries). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*. 2026. No. 70. PP. 46–68. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-70-03> (In Ukrainian)

© Посохова Л., 2026

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

культурних явищ, із застосуванням статистичних методів та серійного аналізу. Вивчення приватних бібліотек дозволяє зробити висновок, що белетристика доби Просвітництва була другим за чисельністю сегментом серед «світських» книг бібліотек духовенства (після наукової літератури та навчальних посібників). Українське духовенство прагнуло до читання дидактичного, енциклопедичного, а також до розважального. Ці риси характеризують читання епохи Просвітництва. Масив нових книг у бібліотеках духовенства, зокрема й белетристики, вказує на ознаки «екстенсивного» читання й так званої «революції читання». Зміст бібліотек засвідчує, що в другій половині XVIII ст. певну частину українського духовенства не оминув надзвичайне захоплення красним письменством, особливо романами, подібно тому, що відбувалося в Західній та Центральній Європі. Реєстри бібліотек та інші джерела вказують на функціонування певної інтелектуальної мережі, у якій поширювався цей культурний продукт. Приватні книжкові зібрання вищого духовенства українських єпархій дозволяють зафіксувати межі та канали поширення нових ідей та проявів культурного трансферу, дають змогу говорити про залучення цього регіону до загальноєвропейських культурно-інтелектуальних процесів доби Просвітництва.

Ключові слова: історія читання, доба Просвітництва, історія бібліотек, духовенство, Києво-Могилянська академія, Чернігівський колегіум, Харківський колегіум, Переяславський колегіум, Гетьманщина, Слобідська Україна, белетристика, роман.

Річард Вотмор, дослідник доби Просвітництва, навів яскравий приклад, котрий демонструє один з важливих принципів інтелектуальної історії. Йдеться про трактат Жана-Жака Руссо «Про суспільну угоду, або Принципи політичного права» (1762). Цей текст вважають одним з основоположних, коли згадують історію демократичної думки. Проте якщо вивчати творчість Руссо в контексті того часу, складається інша картина. З усіх книг Руссо цей твір мав найменший успіх у сучасників, особливо порівняно з його романами, передовсім з «Емілем» (Whatmore 2015, 17–18). Це спостереження суголосно до висновків Роже Шарт'є про те, що люди часто-густо читали книжки різних авторів, котрі популяризували ідеї Просвітництва, однак не завжди тих, яких сьогодні історики зараховують «до сконструйованого ними канону Просвітництва» (Shart'ie 2016, 69). Результати досліджень історії

читання у Франції, Англії, Німеччині вказують на помітний занепад старих галузей знання у XVIII ст., особливо класичної латинської та релігійної літератури і збільшення кількості романів і тревелогів. Перші романи, котрі з'явилися у Франції та Англії, швидко знайшли своїх шанувальників у багатьох країнах. Белетристика (цей багатозначний термін також виник у XVIII ст.) в добу Просвітництва відігравала важливу роль у справі формування громадської думки в більшості європейських країн. Дослідження історії читання, середіншого, пов'язане із вирішенням важливого завдання: позначити ті соціальні ареали, де поширюється певний корпус текстів чи вид друкованої продукції (Chartier 1996, 130). Тому реконструкція читання представниками різних соціальних груп Гетьманщини та Слобожанщини дозволить провести порівняння з тими процесами, котрі відбувались в інших регіонах Європи, та виявити особливості інтелектуально-культурних зрушень доби Просвітництва на українських землях. Одним з важливих аспектів реалізації цієї ширшої задачі є з'ясування специфіки читацьких смаків духовенства Гетьманщини та Слобожанщини та виявлення нових рис, які позначилися у другій половині XVIII ст.

Історіографія, яка стосується вивчення бібліотек монастирів, Києво-Могилянської академії та колегіумів, окремих приватних книжкових збірань верхівки духовенства, викладачів різних шкіл, досить значна (її огляд див.: Almes 2021, 45–54). Олена Дзюба, Василь Ульяновський, Ірина Ціборовська-Римарович, Максим Яременко та ін., досліджуючи книгозбірні, поставили й низку запитань щодо історії читання (Dziuba 2002; Posokhova 2025; Ulianovskyj 2020; Tsiborovska-Rymarovich 2021; Yaremenko 2004; 2007). У багатьох працях вказано на наявність розважального читива епохи Просвітництва, але без спеціального аналізу цього сегмента. Окремо відзначимо дослідження Івана Альмеса, яке присвячено історії та практикам читання ченців Львівської єпархії XVII–XVIII ст. У цій та інших працях автор поставив завдання виявити коло книжок, котрі можна віднести до категорії творів епохи Просвітництва (Almes 2022).

Наявні дослідження демонструють, що достатньо ефективним методом вивчення історії читання різних соціальних груп залишається

аналіз каталогів, реєстрів та описів бібліотек. Вміст книгозбірень розглядають як один з важливих показників культурних уподобань різних соціальних та професійних груп. Такі дослідження спрямовані на збирання даних з реєстрів та каталогів, кількісні підрахунки та їх аналіз (Darnton 2010, 193, 208, 212). Застосування зазначеного підходу дозволяє узагальнити масиви даних та зробити висновки щодо певної соціальної групи читачів.

Мета статті — виявити та проаналізувати сукупність художніх творів доби Просвітництва, котрі містилися в приватних бібліотеках духовенства Гетьманщини та Слобожанщини другої половини XVIII — початку XIX ст. Аналіз цього сегмента дозволить з'ясувати специфіку читацьких смаків духовенства, простежити еволюцію культури читання на прикладі одного з популярних на той час жанрів літератури — роману, та його поширення. Це завдання безпосередньо пов'язане із дискусією про «українське Просвітництво» та його риси (див. Sklokin 2015; Los 2022).

Джерелами дослідження стали реєстри 16 приватних бібліотек духовенства Гетьманщини та Слобожанщини: архимандрита Амвросія (Гиновського)¹, єпископа Амфілохія (Леонтовича)², ієромонаха Арсенія³, архієпископа Варлаама (Шишацького)⁴, архимандрита Гедеона (Сломінського)⁵, ігумена Іакова (Воронковського) (Ulianovskyj 2021,

¹ По доношению Феоктиста, епископа Курского, о смерти Курского Знаменского монастыря архимандрита Амвросия (Гиновского). 1800 г. *РГИА* (Российский государственный исторический архив). Ф. 796. Оп. 81. Д. 292. Л. 15–36.

² По рапорту малороссийского епископа Сильвестра о смерти предместника его епископа Амфилохия и об оставшемся после его смерти имуществе. 1799 г. *РГИА*. Ф. 796. Оп. 80. Д. 557. Л. 53 об.–57.

³ По донесению черниговского епископа Феофила с реестром о смерти иеромонаха наместника Черниговского Троицкого Иллинского монастыря и о разделе его имущества 1782 г. *РГИА*. Ф. 796. Оп. 63. Д. 242. Л. 2–3об.

⁴ Каталог книг библиотеки Черниговской духовной семинарии. *РГИА*. Ф. 834. Оп. 3. Д. 3327. Л. 265–460.

⁵ По рапорту ставропигиального Киево-Межигорского монастыря наместника иеромонаха Федорита о смерти архимандрита Гедеона и об оставшемся после него имении. 1775 г. *РГИА*. Ф. 796. Оп. 56. Д. 511. Л. 4–7.

123–175), протоієрея Іоанна Леванди⁶, ченця Іоїля (Самойловича)⁷, архимандрита Йоакимфа (Логановського)⁸, єпископа Кирила (Лящевецького)⁹, архимандрита Лаврентія (Кордета)¹⁰, ігумена Мельхиседека (Орловського)¹¹, архимандрита Паїсія (Яновського)¹², ігумена Петра (Артовського)¹³, ігумена Сифа (Гамалії)¹⁴, ігумена Софронія¹⁵. Підрахунки зроблено на підставі цих документів. Дані реєстрів доповнюють відомості про дарування та купівлю книжок, інші згадки про читання в спогадах та листуванні.

Відбір книгозбірень для дослідження зумовлений передовсім схожими траєкторіями життя цих осіб. Усі вони студіювали в Києво-Могилянській академії або в одному з колегіумів (Харківському, Чернігівському або Переяславському), пройшли всі стадії

⁶ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. III (1796–1869). Т. 4: 1813–1819. Киев: Типография И. И. Чоколова, 1908. С. 300–316.

⁷ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. II (1721–1795). Т. 5: Царствование Екатерины II (1762–1795 гг.). Киевский митрополит Самуил Миславский (1783–1795). Киев: Типография И. И. Чоколова, 1908. С. 5–46. (Іоїль (Самойлович), професор Києво-Могилянської академії, прийняв чернечий постриг перед смертю).

⁸ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. III (1796–1869). Т. 4: 1813–1819. Киев: Типография И. И. Чоколова, 1908. С. 28–31.

⁹ Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода. Т. 50 (1770 г.). Петроград: Синодальная тип., 1914. Стб. 697–710.

¹⁰ Приватні нотатки та листи Лаврентія (Кордета). 1770-ті рр. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури Національної академії наук України. Ф. 20. Спр. 13. Арк. 230–298 зв.; По донесенню єпископа белгородського Аггея о смерті архимандрита Курского Знаменського монастиря Лаврентія с описью его имени. 1786 г. РГИА. Ф. 796. Оп. 67. Д. 572. Л. 1–14 об.

¹¹ Києво-Могилянська академія кін. XVII – поч. XIX ст.: Повсякденна історія: Збірник документів. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 194–195.

¹² По донесенням черниговського єпископа Феофила, из которых одно с приложенными описями имени, оставшегося после смерти архимандрита Черниговского Троицкого Иллиного монастиря Паисия. 1781 г. РГИА. Ф. 796. Оп. 62. Д. 368. Л. 13–36.

¹³ Києво-Могилянська академія кін. XVII – поч. XIX ст.: Повсякденна історія: Збірник документів. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 211–214.

¹⁴ Києво-Могилянська академія кін. XVII – поч. XIX ст.... С. 205–206.

¹⁵ Там само. С. 253.

навчання, включно з богословським класом. Після цього половина з них вчителювала, й цей етап кар'єри в деяких був достатньо тривалим. Подальше їхнє служіння відбувалося в різних куточках Гетьманщини або Слобожанщини (лише кілька осіб короткий час були у великоросійських єпархіях), і більшість з них набула високого соціального статусу.

Реєстри приватних бібліотек духовенства складали, як правило, по смерті власника разом із описом всього майна. Книжки нерідко описували безсистемно, назви не відтворювали повністю, «вихідні дані» не вказували. Нерідко укладач обмежувався узагальнювальним визначенням «комедія польська» чи «сатири». Попри такі особливості, реєстри приватних бібліотек дозволяють окреслити коло книжок, вибір яких був зумовлений уподобаннями власників (кількість випадкових книжок не могла бути значною (Ulyanovskij 2020, 249). Ці зібрання відрізняються від бібліотек шкіл або монастирів, котрі формувались десятиліттями й століттями передовсім шляхом пожертвувань, дарувань тощо.

Методологічні принципи інтелектуальної й культурної історії, які покладені в основу цього дослідження, зорієнтовані на підходи французької історіографії вивчення культурних явищ, із застосуванням статистичних методів та серійного аналізу (Shart'ie 2016, 66).

Схарактеризуємо 16 аналізованих приватних бібліотек духовенства в цілому, перш ніж розглядати белетристику як один із сегментів. Перша загальна риса — наявність в усіх бібліотеках творів латиною, давньогрецькою, давньоєврейською, церковнослов'янською, російською, французькою, польською, німецькою та деякими іншими мовами. Порівняно з бібліотеками духовенства першої половини XVIII ст. у цих зібраннях помітно меншим став відсоток релігійно-духовних творів (Posokhova 2021). Наприклад, у Варлаама (Шишацького) таких книжок було близько 50 %, у Кирила (Лящевецького) — 30 %, у Паїсія (Яновського) — 12 %, у Лаврентія (Кордета) — лише 10 %. Пояснюючи цю тенденцію, маємо врахувати й значно більші пропозиції на ринку книжок світської тематики в Російській імперії в другій половині XVIII ст. Якщо в період 1725–1755 рр. було надруковано 928 книжок

нерелігійного характеру, у 1762–1800 рр. — більше 7000 (Rebecchini, Vassena 2020, 19). Ще однією рисою всіх збірань є те, що частка творів сучасних авторів у багатьох з них перевищує половину й сягає 80 %.

У «світському блоці» цих 16 книгозбірень найбільшим сегментом були сучасні наукові праці з математики, фізики, астрономії, біології, ботаніки, хімії, мінералогії, філософії, узагальнювальні природничо-наукові роботи та навчальні посібники. У двох третинах реєстрів фіксуємо книги з усіх галузей наукового знання того часу, що свідчить про енциклопедичні зацікавлення власників.

Сучасна белетристика з усім різноманіттям жанрів була другим за чисельністю сегментом серед «світських» книг бібліотек духовенства*. Про її розповсюдження свідчить той факт, що такі книжки відсутні лише в трьох досліджуваних книгозбірнях. Відповідно наведені далі результати стосуються 13 бібліотек. Для розуміння популярності художньої літератури в Гетьманщині та Слобожанщині зазначимо, що в козацької старшини вона посідала першу позицію серед світських книжок (Posokhova 2021, 342–343). Загальне число творів красномовного письменства епохи Просвітництва, які вдалось ідентифікувати в аналізованих бібліотеках духовенства, — 117 назв. Оскільки в межах статті кожен книжку неможливо схарактеризувати докладно, акцент зроблено на творах, котрі трапляються в описах найчастіше, а також на тих, які були найбільш популярними в Європі.

Дослідження всього загалу художньої літератури бібліотек засвідчує, що пальма першості належала романам з усією палітрою стилів та сюжетів. Це корелює з висновками про те, що триумф роману був беззаперечним у всіх країнах Європи, хоча й нерівномірним у різних регіонах протягом століття (Ferrone, Roche 1999, 306). Дослідники історії читання в Європі, складаючи списки найбільш популярних романів за кількістю видань, зробили висновки про те, що взаємодія читачів та видавців на ринку сформувала «канон роману XVIII ст.» задовго до того, як хтось з професорів почав викладати курс з історії

* Оскільки в літературознавстві є різні визначення жанрової палітри, набору ознак кожного з жанрів, трактування належності окремих творів до того чи іншого жанру, враховуючи мету статті, не будемо зупинятись на цих дискусіях.

роману (Moretti 2013, 68–70). Побудова канону така: дуже мало книг «заповнюють» чималий простір (Moretti 2013, 68–70). Відповідно «канони» читання були відмінними в різних частинах Європи, що підкреслює важливість завдання цієї розвідки.

Аналіз реєстрів 13 бібліотек дозволяє вказати на твори, котрі в них трапляються найчастіше. Передовсім це книжка французького письменника Есташа Ле Нобля «Светская школа»*, котра була у п'яти бібліотеках (Амфілохія**, Іакова, Іоанна, Паїсія, Варлаама). Це твір філософсько-дидактичного спрямування, який за підходами суголосний з працями Руссо. Його текст побудований у формі діалогів, котрі містять практичні поради щодо гідної поведінки, а також філософські роздуми та відповіді на питання з величезного спектра тем: про характер людини, про виховання, успіх у суспільстві, знання, благопристойність, дружбу, багатство, щастя, подружнє життя, кохання тощо. Це вирізняло книгу з-поміж багатьох перекладів з французької та німецької мов, котрі мали набагато вужчу дидактичну мету — навчити дворянина належної поведінки в світському суспільстві. Такі зразки теж представлені в бібліотеках («Женская школа» Карла Фридриха Трельча (у Варлаама), «Дворянское училище» Жана Анрі Мобера де Гуве (у Паїсія). Враховуючи те, що в Києво-Могилянській академії та колегіумах студіювало чимало синів козацької старшини, прищеплення норм гідної поведінки в світському товаристві було важливим завданням. Примітна наявність у бібліотеках твору видатного представника англійського Просвітництва Джона Лока «О воспитании детей» (у Іоанна, Варлаама, Кирила), в якому була розроблена педагогічна концепція, котра вплинула на філософську думку епохи.

Ще один твір, котрий нерідко бачимо в описах, — роман видатного французького письменника Франсуа Фенелона «Пригоди Телемака». Він здобув надзвичайну популярність у різних країнах Європи, зокрема на українських землях Речі Посполитої, та здійснив потужний вплив

* Назви творів наводимо тією мовою, якою книга представлена в реєстрі бібліотеки. Дату публікації не зазначаємо, адже чимало з цих творів друкували кілька разів, а також через те, що рік видання не завжди в реєстрах указано.

** Тут і далі буде зазначено лише імена власників бібліотек.

на культуру та освіту (Schmitt-Maaß, Stockhorst, Ahn, 2014). Описуючи подорожі Телемака, сина Одиссея, автор знайомить читача з різними формами державного правління сучасності, звичаями різних народів тощо. «Подорожі Телемака» були в кількох бібліотеках, у Варлаама (Шишацького) двома мовами: французькою та російською (переклад зробив Федір Луб'яновський, колишній вихованець Харківського колегіуму). У Іоанна Леванди був переклад Василя Тредіаковського у вигляді поеми, написаної гекзаметром («Телемахіда»). У кількох бібліотеках бачимо й інші визначні твори Фенелона, наприклад, «Новые разговоры мертвых» («Диалоги мертвых»), котрі були написані Фенелоном для навчання його знатного вихованця й містять міркування про принципи управління державою (у бібліотеці Лаврентія). У кожному діалозі в захопливій формі обговорювалась актуальна для тогочасного життя моральна чи політична тема. Знаходимо ще один популярний твір Фенелона «О воспитании девиц» (у Паїсія).

Слідом за «Пригодами Телемака» за частотністю представлення в бібліотеках йдуть роман французького письменника Жана Франсуа Мармонтеля «Велисарий (Велизер)» (у Варлаама, Кирила та ін.), просякнутий просвітницьким пафосом та проповіддю віротерпимості, а також його пригодницький роман про Америку «Инки, или разрушение Перуанской империи» (у Амвросія, Варлаама, Іоїля). У книгозбірнях бачимо ще кілька творів цього письменника: «Удивления достойная деревенская красotka, прекрасная Лауретта» (у Паїсія), «Заблуждение добродушного отца» (у Варлаама) та «Нравоучительные сказки» (у Варлаама, Іоанна).

У трьох зібраннях (Іоанна, Кирила та Петра) був надзвичайно популярний в усіх європейських країнах пригодницький роман французького письменника Алена Рене Лесажа «Похождения Жилблаза де Сантилланы». Популярність книжки була такою, що в різних країнах створювали твори, котрі наслідували сюжет, вписуючи головного героя в місцеві реалії життя. Зокрема, вихованець Чернігівського колегіуму Василь Наріжний написав «Похождения российского Жильблаза». У Іоанна Леванди був ще один відомий твір Лесажа «Повесть о хромоногом бесе».

У трьох бібліотеках (Варлаама, Кирила, Паїсія) був пригодницько-повчальний роман французького письменника Антуана Франсуа Прево д'Екзіля «Приключения маркиза Г., или Жизнь благородного человека, оставившаго свет», котрий також здобув популярність у читачів та видавців. У двох приватних бібліотеках був ще один його роман — «Философ английской, или Житие Клевеланда» (у Амвросія та Кирила).

Окремо варто сказати про наявність у кількох бібліотеках літературних творів Вольтера. У різних зібраннях бачимо романи «Кандид», «Генриада», «Задиг», «Человек в 40 талеров», «Аглая», «Принцесса Вавилонская». Більшість з них зібрав Варлаам (Шишацький). Дослідження перекладів романів Вольтера різними мовами почалось достатньо давно (Wilberger 1976), однак встановлення кола читачів Вольтера в різних країнах та соціальних групах залишається актуальним завданням.

У каталогах аналізованих зібрань зафіксовано чимало літературних казок, які були написані для дорослих, хоча нерідко їх читали в юнацькому віці. Найчастіше це арабські казки «Тисяча і одна ніч», перекладені зі знаменитого французького тексту Антуана Галлана (у Іоанна, Кирила, Паїсія), а також казки Мармонтеля та Ленобля.

У двох бібліотеках (у Іоанна та Лаврентія) був твір видатного французького вченого-енциклопедиста та філософа Жана Лерона Д'Аламбера («Записки Христины королевы шведской»). У цьому важливому тексті європейської інтелектуальної історії Д'Аламбер, аналізуючи мемуари правительки, описує її життя та розмірковує про причини прийнятих нею рішень, особливо про зречення трону. Переклад зробив Михайло Ковалинський і надіслав книжку з теплим листом своєму вчителю, Лаврентію (Кордету) (Posokhova 2014–2015, 168). Подібні непоодинокі факти дозволяють визначити час та шлях надходження книжки до зібрання, засвідчують існування певної мережі, котра об'єднувала інтелектуалів, дозволяла швидко поширювати книжки, обмінюватись ідеями та думками (Posokhova 2014–2015). Олена Дзюба навела подібні приклади обміну книжками між Іаковом (Воронковським) та Володимиром Золотницьким (Dziuba 2012, 52).

Завершуючи перелік найбільш популярних книжок французьких романістів у книгозбірнях духовенства, назовемо ще філософський

роман видатного французького письменника та філософа Шарля Луї де Монтеск'є «Персидские письма» (у Варлаама), побутовий роман французького письменника Поля Скаррона «Шутливая повесть» (у Амфілохія), твір Жана Террасона «Геройская добродетель, или Жизнь Сифа, царя египетского» (у Іакова), «Дом молчания» Пилипа Огюста де Сен-Фуа д'Арка (у Варлаама).

Примітно, що у василіянських монастирських книгозбірнях Львівської єпархії також був «Телемак», «Школа світу» Есташа Ле Нобля, проте не було творів Монтеск'є, Вольтера, Дідро (Almes 2022).

Превалювання романів французьких авторів у бібліотеках по всій Європі корелюється з їх величезною кількістю, котра значно перевищувала оригінальні романи, створені в Англії та Німеччині. У більшості європейських країн роман починає розповсюджуватися передовсім завдяки перекладам французьких зразків (Ferrone, Roche 1999, 310). До речі, розібратися з новою літературою тогочасним читачам допомагала праця французького письменника Жана Франсуа де Лагарпа «Ликей, или Круг словесности древней и новой» (вона була у Йоакимфа).

Окрім книжок французьких письменників, у бібліотеках бачимо твори видатного англійського просвітителя Генрі Філдінга («Амелия» (у Варлаама) та «Bombiza Lutenski w Urzędzie Wikarego» польською мовою у Іоанна Леванди — під такою назвою 1790 р. було опубліковано роман Філдінга «The History of the Adventures of Joseph Andrews and of his Friend Mr. Abraham Adams»). Англійська література була представлена в бібліотеках романами-звітами про військово-морські походи: «Путешествие около света, которое в 1740, 41, 42, 43, 44, годах совершил адмирал лорд Ансон» Річарда Волтера (у Іоанна, Кирила, Паїсія), романом Фредеріка Калверта (барона Балтимора) «Путешествие аглинского лорда Балтимура» (у Арсенія та Лаврентія) та п'єсою Річарда Шерідана «Школа злословия» (у Варлаама).

Не можемо оминати увагою роман англійського письменника Данієля Дефо «Робинзон Крузо» — яскравий філософський твір, з вираженою дидактичною спрямованістю. Він був лише в Кирила (Ляшевецького), хоча в бібліотеках шляхти траплявся набагато частіше. Нагадаємо, що російський переклад був істотно скороченим, що сприяло

його читанню не тільки дорослими, але й підлітками. Знаходимо й наслідування твору, наприклад, «Робинзон Тексель или Странное приключение одного голландца» (у Іоанна).

Були в бібліотеках і романи російських письменників. Передовсім відзначимо твори одного з перших романістів, Федора Еміна «Приключения Фемистокла» (у Паїсія); «Письма Эрнеста и Доравры», у якому помітні наслідування й цитати з «Нової Елоїзи» Руссо (у Паїсія), «Нравоучительные басни» (у Варлаама та Кирила). У трьох зібраннях (Варлаама, Лаврентія, Паїсія) бачимо політичний роман-утопію Михайла Хераскова «Нума Помпилий, или Процветающий Рим», у якому прославлялась діяльність освіченого монарха. У Іоанна Леванди був важливий роман Миколи Карамзіна «Письма русского путешественника». У кількох бібліотеках були твори Олександра Сумарокова.

На тлі превалювання французьких романів у книгозбірнях знаходимо кілька творів німецьких авторів. Для прикладу назвемо повість німецького письменника Августа Коцебу «Жизнь моего отца, или Как случилось, что я родился» (у Варлаама).

Не можемо оминати увагою й жіночі романи, хоча їхня наявність у бібліотеках є епізодичною, наприклад: роман французької авторки Барб Кошуа «Изабелла Мендоза» (у Кирила), твір німецької письменниці Елізи фон дер Рекке «Описание пребывания в Митаве известного Калиостра на 1779 год» (у Іоанна), роман у листах німецької письменниці Софії Ларош «История девицы Стернгейм» про переживання дівчини, яка була змушена взяти шлюб з недостойною та некоханою людиною (у Іоїля).

Прояви знайомства українського духовенства з містичними творами підтверджуються кількома фактами. Наприклад, Іоанн Леванда мав книжку німецького письменника Йоганна Генріха Юнг-Штіллінга «Приключения после смерти». Принагідно зазначимо, що інший твір автора, «Тоска по отчизне», перекладений всіма європейськими мовами, російською переклав вихованець Харківського колегіуму Федір Луб'яновський.

Варто відзначити ще одну невелику групу книжок — спеціальні літературні твори для дітей відомих французьких письменниць

та педагогинь Лепренс де Бомон «Детское училище» та Фелісте де Жанліс «Адель та Теодор» (у Варлаама, Лаврентія, Кирила, Паїсія та ін.), французького письменника Жозефа Рейра «Друг детей с баснями пристойными их возрасту» (у Іоїля). Цікаво, що в архимандрита Амвросія (Гиновського) була добірка першого дитячого журналу в Російській імперії «Детское чтение для сердца и разума», у кількох реєстрах натрапляємо на дитячий та юнацький журнал «Полезное с приятным».

Реєстри бібліотек засвідчують, що їхні власники спостерігали за модними тенденціями літературного життя, а також за популярними в добу Просвітництва сатиричними творами. У чотирьох бібліотеках фіксуємо сатиричні романи та байки відомого датсько-норвезького письменника Людвіга Гольберга (у Варлаама, Іакова, Іоанна, Кирила), байки Лафонтена (у Варлаама) «Историю разных героинь» (у Паїсія), сатиричну утопію «Подземное путешествие Нильса Климма» (у Кирила). Перелік подібних творів можна продовжити: «Восточные басни» Жан-Франсуа де Сен-Ламбера, комедії Мольєра (у Кирила), байки Федора Еміна, комедія Василя Капніста «Ябеда» (у Іоанна), «Сатири» Антіоха Кантеміра (у Іакова, Іоанна, Кирила, Петра). У Іоанна Самойловича бачимо комедії польського просвітителя Францішка Богомольця. Охарактеризувати докладно літературу польською мовою складно, адже більшість творів неможливо ідентифікувати через лаконічні записи в каталогах, як-от «Satyry», «Żarty».

У половині реєстрів аналізованих бібліотек зафіксовано популярно-розважальне читиво, яке пропонували нові журнали, друкуючи романи та повісті, зокрема перекладені з різних мов: «Ежемесячные сочинения, к пользе и увеселению служащие», «Полезное с приятным», «Полезное увеселение», «Трудолюбивый муравей», «Живописец», «Трудолюбивая пчела», «Старина и новизна», «Трутенъ», «Адская почта». Натрапляємо й на польські видання. Наприклад, у Іоанна Леванди був «Korrespondent Narodowy u Zagranicznzy», «Dziennik Wileński».

У бібліотеках було й чимало поетичних творів. Часто знаходимо поему видатного англійського поета Александра Поупа «Похищенной локон волосов» (у Паїсія). У двох зібраннях (Амвросія та Лаврентія)

були твори англійського поета Едварда Юнга. Ще у двох бібліотеках (Лаврентія та Паїсія) — твір друга и кореспондента Александра Поупа Вільяма Уолша «Гошпиталь дураков». У третині бібліотек натрапляємо на різні видання поетичних творів Михайла Ломоносова та Василя Тредіаковського. У Йоакима (Логановського) була поема Михайла Хераскова «Плоды наук».

Дослідження творів красного письменства в бібліотеках духовенства спричиняє питання про їхнє місце серед різних культурно-інтелектуальних потреб цієї соціальної групи. Дослідники зазначають, що важливість деяких романів та повістей полягала в тому, що вони відображають всю систему цінностей епохи Просвітництва (передовсім «Кандід» Вольтера, «Велісарій» Мармонтеля, «Робінзон Крузо» Данієля Дефо, «Досвід про людину» Александра Поупа), і саме ця «легковажна література» розірвала «лінію оборони» традиціоналістів (Ferrone, Roche 1999, 53, 316–320). Усю літературну діяльність Вольтера науковці трактують як спробу формування громадської думки. Як уже зазначено, Роже Шарт'є підкреслив, що в епоху Просвітництва люди читали та любили зовсім інші книги, ніж ті, які потім увійшли до підручників з історії літератури. Водночас не слід забувати, що в усіх реєстрах знаходимо книжки, котрі зовсім не відомі сьогодні, на сторінках яких неймовірно пригоди, пристрасті та перипетії життя героїв дуже схожі між собою. Вочевидь, їхні художні переваги не є такими, щоби вони привернули увагу пізніших літературознавців. Між іншим, надзвичайне захоплення в усій Європі подібними розважальними творами чимало сучасників визнавали шкідливим для суспільства, порівнювали з хворобою й навіть намагалися заборонити. Іммануїл Кант та ін. висловлювались про те, що подібне читання для величезної кількості людей є згаянням часу та утриманням самих себе у стані вічної залежності (Wittmann 1997, 340–362).

Вивчення реєстрів бібліотек змушує замислитися, чи всі ці книжки читали власники. Є чимало свідчень, що духовенство Гетьманщини та Слобожанщини справді читало сучасні твори красного письменства. Зацікавлення ними починалось у юні літа, і велику роль у цьому відігравали викладачі академії та колегіумів, спонукаючи

до знайомства з творами своїх студентів. Ілля Тимківський, майбутній професор Харківського університету, згадував, що ієромонах Віктор (Антонський-Прокопович) 1785 р. організував у Києво-Могилянській академії своєрідне зібрання, запрошував кількох студентів, які приходили до нього в братську обитель, пили чай та по черзі читали статті періодичних видань, а також книжки: переклади Фенелона «Телемака», Мармонтелевих «Інків» та ін., до яких він робив свої зауваження¹⁶. Це були власні книжки ієромонаха. Відомо, що Іриней (Фальковський) завів в академії «Вільне піїтичне товариство» для читання зі студентами найкращих книг (Bulashev 1883, 454–455). Вихованець Київської академії історик Максим Берлінський згадував, що митрополит Євгеній (Болховітінов) читав книжки разом з вихованцями (Rukavitsyna-Hordziievska 2010, 100).

Звернемо увагу й на деякі нові риси, які спостерігаємо в академії та колегіумах, котрі вказують на зміни ставлення керівництва до читання спудеїв. До переліків обов'язкових для навчання книг почали включати рекомендовані додаткові твори. Одним з ранніх свідoctв такого роду є Інструкція Самуїла (Миславського) 1769 р. для Харківського колегіуму, котра містила додаткові книги для читання (Posokhova 2011, 141–144). Варто вказати на розлогий список книжок рекомендаційного характеру, котрі Микола Бантиш-Каменський зробив додатком до посібника Йоганна Фрідріха Бурга «Elementa oratoria» 1776 р. Книжка була основним навчальним посібником з риторики в академії та колегіумах, тому, напевно, на цей перелік звертали увагу (він містив казки Мармонтеля, байки Гольберга, «Детское училище» де Бомон, «Телемак» Фенелона, «Геройскую добродетель» Террасона, «Амелию» Філдінга, «Похождения Жилблаза» Лесажа, «Кандид» та «Принцессу Вавилонскую» Вольтера та багато інших)¹⁷. Оцінюючи такі новації, зазначимо, що в різних країнах Європи достатньо типовою була ситуація, коли перший досвід читання світських видань юнаки отримували саме в монастирях та семінаріях.

¹⁶ Тимковский И. Ф. Мое определение в службу. *Москвитянин*. 1852. № 18. С. 28.

¹⁷ Burg J. *Elementa oratoria ex antiquis atque recentioribus facto praeseptorum delectu tironibus eloquentiae ab imis principiis ac fundamentis sensim [...]*, edidit Nicolaus Bantisch-Kamenski. [Moscow]: Typis Imper. Mosq. univers., 1776. С. 232–236.

Дослідження книгозбірень висуває низку інших важливих питань, зокрема про шляхи їх поповнення. Відомо, що окремі власники бібліотек були активними передплатниками. Наприклад, Іоанн Леванда. Однак відомо, що деякі з них виписували книжки й для своїх колег та друзів. Наприклад, з листування єпископа Самуїла (Миславського) та Лаврентія (Кордета) дізнаємося, що архієрей надавав поради щодо книжок та надсилав їх (Posokhova 2014–2015, 174–175). Потрібно врахувати, що через систему передплати в Російській імперії поширювалося лише 5–10 % книг (Samarin 2015, 55). Тому зрозуміло, що власники навіть невеличких зібрань мали певну комунікацію з видавцями, книготорговцями (агентами), знайомими, котрі купували та надсилали їм книжки. Для порівняння зазначимо, що палітра белетристики в бібліотеках українського духовенства виглядає набагато різноманітнішою порівняно з читанням російського духовенства (Kislova 2020).

У реєстрах кількох приватних бібліотек були рукописні книги (збірки), однак укладачі, як правило, їх не описували, тому їх неможливо ідентифікувати. Тим паче цінними є відомості, що Паїсій (Яновський) мав рукописний памфлет Семена Дівовича «Разговор Великороссии с Малороссией». Окремі згадки про зацікавлення духовенства українською літературою розпорошені по різних розвідках. Наприклад, Павло Житецький звернув увагу на рукопис «Енеїди» Котляревського, котрий належав протодіакону Софійського собору в Києві Миколі Заградському (Zhiteckij 1900, 1–2).

Під кутом зору вивчення нових практик читання, зацікавлення перекладами варто придивитись до перших спроб написання пригодницьких романів та повістей на сході Європи. Звернемо увагу на твори, де на авансцені були місцеві герої, котрі діяли в українському контексті. Маємо на увазі історичні романи «Бурсак», «Запорожець», «Гаркуша, малороссийский разбойник» Василя Наріжного, поетичні твори Миколи Гнідича, повість «Украинская сирота» Івана Свечинського (автори — вихованці Чернігівського та Харківського колегіумів).

Висновки. Аналіз реєстрів бібліотек засвідчує, що в другій половині XVIII ст. певну частину українського духовенства не оминуло

надзвичайне захоплення красним письменством, подібно до того, як це спостерігалось в Європі. Описи зібрань дозволяють стверджувати, що духовенство прагнуло до читання «корисного», енциклопедичного, але разом з цим і до розважального. Ці обидві риси характеризують читання епохи Просвітництва (Wittmann 1997). Такі ознаки демонструють ускладнення малюнку читання українського духовенства в другій половині XVIII ст. Масив нових книг, котрі з'явились у бібліотеках духовенства та були пов'язані з їхньою професійною діяльністю, а також тих, котрі тематично виходили далеко за її межі, вказують на ознаки «революції читання». У цей час читання «інтенсивного» типу доповнюється читанням, яке називають «екстенсивним» (Chartier 1996, 30–34). Реєстри бібліотек та інші джерела вказують на функціонування певної інтелектуальної мережі, у якій поширювався цей культурний продукт. Порівняння художніх творів з бібліотек духовенства та козацької старшини засвідчує надзвичайну схожість їх характеристик. Очевидно, що нові віяння, які пов'язані з впливом доби Просвітництва, мали схожі прояви в читацьких смаках тих людей, яких ми можемо зарахувати до інтелектуальної еліти Гетьманщини та Слобожанщини. Той факт, що до цього кола належали представники різних соціальних груп, дозволяє говорити про формування нової читацької публіки, яка передувала появі масового читача. Приватні книжкові зібрання вищого духовенства українських єпархій свідчать про зміни в культурі читання цієї соціальної групи, дозволяють зафіксувати межі та канали поширення нових ідей та проявів культурного трансферу, дають змогу говорити про залучення цього регіону до загальноєвропейських культурно-інтелектуальних процесів доби Просвітництва.

Список літератури / References

- Almes I. Vid molytvy do osvity: istoriia chytannia chentsiv Lvivskoi yeparkhii XVII–XVIII st. Lviv: Ukrains'kyj katolyts'kyj universytet, 2021. 584 s. (In Ukrainian)
- Альмес І. Від молитви до освіти: історія читання ченців Львівської єпархії XVII–XVIII ст. Львів: Український католицький університет, 2021. 584 с.

Almes I. Istoriia chytannia ta idei Prosvitnytstva u vasyliianskykh monastyriakh Lvivskoi yeparkhii druhoi polovyny XVIII st. *Ukrainskyi istorychnyi ohliad* [Ukrainian Historical Review]. 2022. Vyp. 1. S. 149–161. <https://doi.org/10.47632/2786-717X-2022-1-149-161> (In Ukrainian)

Альмес І. Історія читання та ідеї Просвітництва у василіянських монастирях Львівської єпархії другої половини XVIII ст. *Український історичний огляд*. Вип. 1. Львів, 2022. С. 149–161. <https://doi.org/10.47632/2786-717X-2022-1-149-161>

Bulashev G. O. Preosvyashchennyj Irinej Falkovskij, episkop chigirinskij. *Trudy Kievskoj dukhovnoj akademii*. 1883. No. 7. С. 444–514. (In Russian)

Булашев Г. О. Преосвященный Ириней Фальковский, епископ чигиринский. *Труды Киевской духовной академии*. 1883. № 7. С. 444–514.

Chartier R. Culture écrite et société L'ordre des livres (XIVe-XVIIIe siècle). Paris: Éditions Albin Michel, 1996. 249 p.

Darnton R. Istoriia chytannia. *Novi pidkhody do istoriopysannia* / red. P. Berk. Kyiv: Nika-Tsentr, 2010. С. 187–220. (In Ukrainian)

Дарнтон Р. Історія читання. *Нові підходи до історіописання* / ред. П. Берк. Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 187–220.

Dziuba O. Pryvatni biblioteki Ukrainy XVIII st.: vlasnyky ta repertuar zibrani'. *Ukraina v Tsentral'no-Skhidnij Yevropi (z najdavnishykh chasiv do kintsia XVIII st.)*. 2002. No. 2. S. 292–302. (In Ukrainian)

Дзюба О. Приватні бібліотеки України XVIII ст.: власники та репертуар зібрань. *Україна в Центральньо-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. 2002. № 2. С. 292–302.

Dziuba O. M. Pryvatne zhyttia kozats'koi starshyny XVIII st. (na materialakh epistoliarnoi spadshchyny). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2012. 347 s. (In Ukrainian)

Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). Київ: Інститут історії України, 2012. 347 с.

Ferrone V., Roche D. (eds.). Le monde des lumières. Paris: Fayard, 1999. 637 p.

Kislova E. What, How, and Why the Orthodox Clergy Read in Eighteenth-Century Russia. *Reading Russia: A History of Reading in Modern Russia* / eds. D. Revecchini, R. Vassena, eds. Vol. 1. Milan: Ledizioni, 2020. PP. 179–218.

Los V. Prosvitnytstvo v Rechi Pospolytii i yoho vplyvy na Uniinu tserkvu naprykintsi XVIII st.: do formuluvannia pytannia. *Ukrainskyi istorychnyi ohliad* [Ukrainian Historical Review]. 2022. Vyp. 1. S. 163–177. <https://doi.org/10.47632/2786-717X-2022-1-163-177> (In Ukrainian)

Лось В. Просвітництво в Речі Посполитій і його вплив на Унійну церкву наприкінці XVIII ст.: до формулювання питання. *Український історичний огляд*. 2022. Вип. 1. С. 163–177. <https://doi.org/10.47632/2786-717X-2022-1-163-177>

Moretti F. Distant reading. London: Verso, 2013. 254 p.

Posokhova L. Intelktualy Kharkivs'koho kolehiumu druhoi polovyny XVIII – pochatku XIX stolittia: merezhyvo zv'iazkiv i vzaiemyn. *Kyivs'ka Akademiia* [Kyivan Academy]. 2014–2015. Vyp. 12. S. 160–184. (In Ukrainian)

Посохова Л. Інтелектуали Харківського колегіуму другої половини XVIII — початку XIX століття: мереживо зв'язків і взаємин. *Київська Академія*. 2014–2015. Вип. 12. С. 160–184.

Posokhova, L. Yu. Na perekhrestii kultur, tradytsii, epokh: pravoslavni kolehiumy Ukrainy naprykintsi XVII – na pochatku XIX st. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2011. 400 s. (In Ukrainian)

Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 400 с.

Posokhova L. “Revoliutsiia chytannia” na terenakh Hetmanshchyny ta Slobozhanshchyny v druhi polovyni XVIII – na pochatku XIX st. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. T. CCLXXIV: Pratsi istorychno-filosofskoi sekti. L'viv, 2021. S. 333–349. (In Ukrainian)

Посохова Л. «Революція читання» на теренах Гетьманщини та Слобожанщини в другій половині XVIII – на початку XIX ст. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. T. CCLXXIV: Праці історично-філософської секції. Львів, 2021. С. 333–349.

Posokhova L. Tvory myslyteliv doby Prosvitnytstva u pryvatnykh bibliotekakh dukhovenstva Het'manshchyny ta Slobids'koi Ukrainy druhoi polovyny XVIII – pochatku XIX st. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. 2025. No. 3 (582). S. 105–121. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.03.105> (In Ukrainian)

Посохова Л. Твори мислителів доби Просвітництва у приватних бібліотеках духовенства Гетьманщини та Слобідської України другої половини XVIII – початку XIX ст. *Український історичний журнал*. 2025. № 3 (582). С. 105–121. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.03.105>

Rebecchini D., Vassena R. Introduction. *Reading Russia: A History of Reading in Modern Russia* / eds. D. Revecchini, R. Vassena. Vol. 1. Milan: Ledizioni, 2020. PP. 13–42.

Rukavitsyna-Hordziievska Ye. Kyivskyi mytropolyt Yevhenii (Ye. O. Bolkhovitinov): Bibliohrafiia. Biblioteka. Arkhiv. Kyiv: NBUV, 2010. 856 s. (In Ukrainian)

Рукавіцина-Гордізівська Є. Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов): Бібліографія. Бібліотека. Архів. Київ: НБУВ, 2010. 856 с.

Samarin A. Ju. Tipografshhiki i knigochjoty: ocherki po istorii knigi v Rossii vtoroj poloviny XVIII veka. Moskva: Pashkov dom, 2015. 414 s. (In Russian)

Самарин А. Ю. Типографики и книгочѣты: очерки по истории книги в России второй половины XVIII века. Москва: Пашков дом, 2015. 414 с.

Schmitt-Maaß C., Stockhorst S., Ahn D. Fénelon in the Enlightenment: Traditions, Adaptations, and Variations. Amsterdam; New York: Rodopi, 2014. 365 p.

Shart'ie R. Vid istorii knyzhky do istorii chytannia. *Pavel Rodak. Pys'mo, Knyzhka, Lektura. Rozmovy. Le Hoff, Shart'ie, Ebrar, Fabr, Lezhen*. Varshava: Vydavnytstvo Varshavskoho universytetu, 2016. S. 53–104. (In Ukrainian)

Шарт'є Р. Від історії книжки до історії читання. *Родак П. Письмо. Книжка. Лектура. Розмови. Ле Гофф, Шарт'є, Еббар, Фабр, Лежен*. Варшава: Видавництво Варшавського університету, 2016. С. 53–104.

Sklokin V. Chy isnuvalo ukrainske Prosvitnytstvo? Kilka mirkuvan iz pryvodu nezavershenoi istoriohrafichnoi dyskusii. *Kyivska Akademiia* [Kyivan Academy]. 2015. Vyp. 12. S. 146–159. (In Ukrainian)

Склокін В. Чи існувало українське Просвітництво? Кілька міркувань із приводу незавершеної історіографічної дискусії. *Київська Академія*. 2015. Вип. 12. С. 146–159.

Tsiborovska-Rymarovych I. Biblioteka profesora Ivana Samoilovycha (bl. 1737–1783): istorychna dolia, knyhoznachcha kharakterystyka. *Kyivska Akademiia* [Kyivan Academy]. 2021. Vyp. 18. S. 11–31. <https://doi.org/10.18523/1995-025X.2021.18.11-31> (In Ukrainian)

Ціборовська-Римарович І. Бібліотека професора Івана Самойловича (бл. 1737–1783): історична доля, книгознавча характеристика. *Київська Академія*. 2021. Вип. 18. С. 11–31. <https://doi.org/10.18523/1995-025X.2021.18.11-31>

Ulyanovskij V. I. «Bibliotechnoe zerkalo» kievskikh monastyrej XVII–XVIII vv.: knigi “zhivye” i “mertvye”, dominanty latinskie i kirillicheskie. *Khristianskoe chtenie* [Christian Reading]. 2020. No. 6. P. 244–278. (In Russian)

Ульяновский В. И. «Библиотечное зеркало» киевских монастырей XVII–XVIII вв.: книги «живые» и «мёртвые», доминанты латинские и кириллические. *Христианское чтение*. 2020. № 6. С. 244–278.

Ulianovskyj V. (red.) Iakov Voronkovskyj (1726–1774). Istoriiia Sofiiskoi kafedry, monastyriv, Kyivskoi akademii ta biohrai i kyivskykh mytropolytiv. Kyiv: Vydavnychyj dim «ArtEk», 2021. 208 s. (In Ukrainian)

Ульяновський В. (ред.) Іаков Воронковський (1726–1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської академії та біографії київських митрополитів. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2021. 208 с.

Whatmore R. What is Intellectual History? Cambridge; Malden: Polity, 2015 180 p.

Wilberger G. H. Voltaire's Russia: Window on the East. *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*. 1976. Vol. 164. PP. 145–183.

Wittmann R. Une révolution de la lecture à la fin du XVIIIe siècle? *Histoire de la lecture dans le monde occidental* / dir. R. Bonfil, G. Cavallo, R. Chartier, Paris: Le Seuil, 1997. PP. 331–364.

Yaremenko M. Kyivs'ki monastyr'ski ta pryvatni chernechi biblioteki XVIII stolittia i "literaturni upodobannia" monashestva. *Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj schorichnyk* [Ukrainian Archeographic Yearbook]. 2004. Вуп. 8/9. S. 346–365. (In Ukrainian)

Яременко М. Київські монастирські та приватні чернечі бібліотеки XVIII століття і «літературні уподобання» монашества. *Український археографічний щорічник*. 2004. Вип. 8/9. С. 346–365.

Yaremenko M. Kyivske chernetstvo XVIII st. Kyiv: Kyievo-Mohylians'ka akademiia, 2007. 304 s. (In Ukrainian)

Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. 304 с.

Zhiteckij P. I. Jeneida Kotljarevskogo i drevnejshij spisok ee v svjazi s obzorom malorusskoj literatury XVIII veka. Kyiv: Kyiv. starina, 1900. 130 s. (In Russian)

Житецкий П. И. Энеида Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века. Киев: Киев. старина, 1900. 130 с.

Liudmyla Posokhova

Doctor of Historical Sciences, Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: lposokhova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3338-1949>**BELLES-LETTRES IN THE PRIVATE LIBRARIES
OF THE CLERGY OF THE UKRAINIAN EPARCHIES
(SECOND HALF OF THE EIGHTEENTH
TO EARLY NINETEENTH CENTURIES)**

The aim of the paper is to identify and analyze the corpus of Enlightenment-era literary works held in the private libraries of the clergy of the Hetmanate and Sloboda Ukraine in the second half of the eighteenth and early nineteenth centuries. This category of books serves as a marker of the distinctive intellectual and cultural tastes of the Ukrainian clergy and reflects important shifts in reading culture. The study focuses in particular on the registers of sixteen private book collections belonging to clergymen. The choice of collections is justified by the similar trajectories of their owners' lives: education at the "Latin schools", teaching career, and service in various parts of the Hetmanate or Sloboda Ukraine. Methodologically, the paper draws on approaches to the study of cultural phenomena developed in French historiography, involving statistical methods and serial analysis. The author finds that Enlightenment belles-lettres constituted the second largest segment among the "secular" books in clerical libraries, after scientific works and textbooks. The Ukrainian clergy sought out didactic and encyclopedic reading matter, as well as reading for entertainment. These traits are characteristic of Enlightenment-era reading culture. The body of new books in clerical libraries, including belles-lettres, displays the features of "extensive" reading and of the so-called "reading revolution". The contents of libraries attest that in the second half of the eighteenth century a proportion of the Ukrainian clergy was swept up in the extraordinary enthusiasm for imaginative literature (particularly novels) that was simultaneously affecting reading culture in Western and Central Europe. Library registers and other sources point to the functioning of an intellectual network through which this cultural product circulated. The private book collections of the senior clergy of the Ukrainian eparchies illuminate the workings of cultural transfer and the channels and limits of dissemination of new ideas, helping to make an empirically grounded case for the region's involvement in the pan-European cultural and intellectual developments of the Age of Enlightenment.

Keywords: history of reading, Enlightenment, history of libraries, clergy, Kyiv-Mohyla Academy, Chernihiv Collegium, Kharkiv Collegium, Pereiaslav Collegium, Hetmanate, Sloboda Ukraine, belles-lettres, novel.

Конфлікт інтересів

Автор засвідчує, що, незважаючи на те, що є членом редакційної колегії цього журналу, процес рецензування, ухвалення рішення щодо публікації та редагування здійснювалися незалежно, без його участі чи впливу. Будь-які потенційні конфлікти інтересів були повністю усунені шляхом зовнішнього контролю за процесом. Крім того, автор повністю дотримувався етичних норм, зокрема щодо уникнення плагіату, фальсифікації даних і дублювання публікацій.

У роботі не використано ресурси штучного інтелекту.

Conflict of Interest

The author certifies that, despite serving as a member of the editorial board of this journal, the processes of peer review, editorial decision-making regarding publication, and editing were conducted independently, without the author's participation or influence. Any potential conflicts of interest were fully mitigated through external oversight of the process. In addition, the author has fully adhered to ethical standards, including the avoidance of plagiarism, data falsification, and redundant (duplicate) publication.

No artificial intelligence tools were used in the preparation of this work.

Дата першого надходження статті до видання: 01.02.2026.

Date of the article's initial submission to the Journal: 01.02.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.04.2026.

Date of acceptance of the article for publication after peer review: 14.04.2026.

Дата публікації: 20.05.2026.

Date of publication: 20.05.2026.